

MEVLÂNÂ'NIN MESNEVÎ'SİNDE ŞEHİR VE ÜLKE METAFORLARI

Hilal YİĞİT*

ÖZ

Mecazi anlatım metodu tasavvuf âlimlerinin çeşitli sebeplerle sıklıkla başvurduğu bir yöntemdir. Mevlânâ da *Mesnevî-i Ma'nevî* adlı eserinde temsillerle örülü bir dil kullanır. Sembolik dili ve anlam zenginliği dolayısıyla birçok şerhi kaleme alınan *Mesnevî*, okuyucuya her okumada her dem yeni ve diri olandan taze haberler verir. Mevlânâ, "Ona masal diyenin asıl kendisi masaldır." diyerek tarif ettiği *Mesnevî*'de özgün metaforlarla derin tasavvufi manaları aktararak insanın tekâmülünü gaye edinir. *Mesnevî*'de önemli temsillerden biri de mekânlardır. Mevlânâ'nın *Mesnevî*'de temas ettiği Şam, Bağdat, Basra, Musul, Merv, Rey, Buhâra, Semerkant, Horasan, Belh, Herat, Yemen, gibi şehirler ve Irak, Hindistan, Türkistan, Çin gibi ülkeler çeşitli hikâyelerle ve birçok anlam katmanı içinde ele alınır. Mevlânâ'nın yaşadığı dönemde bazı şehirler ilim ve kültür merkezi olmaları, hâkim siyasi ve askeri güç ayrıca ticari-ekonomik özellikleri bakımından önemlidir. Kimi şehirler de Mevlânâ'nın çeşitli sebeplerle bulunup tanıdığı ve hayatında iz bırakan mekânlardır.

Fizik âlem Mevlânâ'nın dilinde ve gönlünde bambaşka boyutlara evrilererek insana hakikat âleminin kokusunu duyurur. Fizik âlemde bir yön ve taraf bildiren mekânlar *Mesnevî*'de Rahman'ın nefesini ve sevgilinin kokusunu barındıran bir aşk ve hakikat yurdu, mekânsızlık âlemi, tamahkâr nefsin tapındığı cîfe-i dünyâ veya küfür ve imanın temsili hâline gelir. Bu bakımdan mekânlar *Mesnevî*'de hem olumlu hem de olumsuz bakış açılarıyla hikâyeleri tamamlayan unsurlardandır. Bu minvalde Mevlânâ birçok

* Arş. Gör. Dr., Tarsus Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Mersin / Türkiye.

hilalyigit@tarsus.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3516-1360.

şehir ve ülkeyi mecazi bir söyleyişle ele almış yeryüzünde bir mekân olmaları ve tarihi boyutlarının ötesinde mana âleminin özgün temsilleri olarak zikretmiştir. Bu çalışmada Mevlânâ'nın *Mesnevî*'de temas ettiği şehir ve ülke metaforları fizik âlemdaki ve Mevlânâ'nın hayatındaki yeri göz önünde bulundurularak tasavvufi kullanımları açısından tetkik edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Mevlânâ, *Mesnevî*, Metafor, Şehir, Ülke.

City and Country Metaphors in Rumi's

Masnavi

Hilal YİĞİT[†]

Abstract

Figurative expression has long been a favored method among Sufi scholars for conveying profound spiritual insights. In his *Masnavi-yi Ma'navi*, Rumi employs a narrative woven with allegories, crafting a symbolic language of remarkable richness. Owing to this layered symbolism, the *Masnavi*—which has inspired countless commentaries—offers the reader fresh revelations and timeless truths with every encounter. Describing his work with the words, “Whoever calls it a fable is himself the true fable,” Rumi presents original metaphors through which he communicates deep mystical meanings, always with the aim of guiding the human soul toward spiritual perfection. Among the most prominent allegorical elements in the *Masnavi* are its representations of place. Cities such as Damascus, Baghdad, Basra, Mosul, Merv, Ray, Bukhara, Samarkand, Khorasan, Balkh, Herat, Yemen, and along with countries such as Iraq, India, Turkistan, and China, are explored through a variety of narratives and within multiple layers of meaning. In Rumi's time, some of these locations were celebrated as centers of learning and culture, as political and military powers, and as hubs of commerce and trade. Others were places Rumi himself visited for various reasons, leaving lasting impressions on his life and thought.

In Rumi's poetic vision, the physical world transforms into a realm that evokes the fragrance of ultimate truth. In the physical realm, spatial entities that signify direction and orientation in the *Mathnawî* are conceptualized either as a domain of love and truth imbued with the Breath of the All-

[†] Research Assistant Dr., Tarsus University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Turkish Language and Literature, Tarsus – Mersin / Türkiye. hilalyigit@tarsus.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3516-1360.

Merciful and the fragrance of the Beloved, as a realm transcending spatiality, as the worldly carrion venerated by the covetous self, or as a symbolic representation of unbelief and faith. In this way, places function in the Masnavi as narrative elements with both positive and negative connotations, enriching the spiritual tapestry of the text. This study examines Rumi's metaphors of cities and countries in the Masnavi, considering their roles in the physical world and in Rumi's own life, and focusing on the mystical meanings they embody beyond their historical and geographical realities.

Keywords: Rumi, Masnavi, Metaphor, City, Country.

Giriş

Mekân algısı tasavvufta varlık anlayışı ve eşyaya bakış açısıyla bağlantılı olarak önemli bir unsurdur. Daima görünenin ötesinde başka âlemlere işaret eden sufiler dünyanın geçiciliği üzerinde ısrarla durmuşlar ve müşahade ettikleri âlemleri de çeşitli istiarelerle somutlaştırarak okuyucuya aktarmayı amaçlamışlardır. Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî* adlı eserinde çeşitli söz sanatlarına ve metaforik anlatıma sıklıkla başvurmuştur. Mevlânâ'nın mecazlı söyleyiş ve hikâyelerle eserini kurgulaması seçkin sınıfla birlikte geniş halk kitleelerine ulaşma amacını da taşımaktadır.¹

Mesnevî sözlükte “İkişer ikişer, ikili” anlamına gelmektedir.² *Mesnevî* şârihleri Mevlânâ'nın eserini yalnızca nazım şekli açısından mesnevi şeklinde isimlendirmedeğini mana ve muhtevası açısından da ikişerli, ikiye katlamak, çift yapmak anlamını ihtiva ettiğini belirtirler. Suret-mana, varlık-yokluk, ışık-karanlık gibi şehadet âlemindeki bütün varlıklar ilahi isimlerin zuhur yeri olmaları itibariyle çift çift veya ikili zıtlar şeklinde zuhur etmiştir. Şârihlere göre *Mesnevî*, duyulur şeyler ve akledilir şeyler arasında ikişerli çift ve zıtlar şeklinde zuhur eden bütün varlığın hakikatini konu alan bir eser olması itibariyle *Mesnevî* adıyla isimlendirilmiştir.³ Bu minvalde Mevlânâ'nın mekânlara bakış açısı varlık tasavvuru ve seyr ü süluk yolculuğundaki yeri bakımından önemlidir.

Mevlânâ, şehâdet âlemi ve hakikat âlemi arasında zıtlık kurarak her iki âlemin de insanın tekâmülüyle olan ilişkisine değinir. Yeryüzünde belirli bir mekânı bildiren şehir ve ülkeler Mevlânâ'nın nazarında temelde maddi ve manevi âlem olarak ikili bir tasnife tabidir. Mekânlar kimi zaman dünya mülkünü ve geçici güzelliklerini, “yolcu” için tekâmül vesilesi olan çilehâneyi, insanın nefsini ve enaniyeti, kimi zaman da hakikat yurdunu, insan-ı kâmilî ve huzurunu temsil etmektedir. İhtiva ettiği anlamlar bakımından bu temsilî mekânların tetkiki hikâyelerin bir anlam bütünlüğü içinde kavran-

¹ Nihat Keklik, “Mevlânâ'da Metafor Yoluyla Felsefe”, *Felsefe Arkivi*, 26 (Temmuz 2013), 26.

² Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi* (Ankara: TDK Yayınları, 2009), 167.

³ Semih Ceyhan, “Mesnevî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/325-326.

masını ve Mevlânâ'nın okuyucuya iletmek istediği mesajın daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. Bu çalışmada Mevlânâ'nın *Mesnevî*'de mecazlı bir söyleyişle ele aldığı şehir ve ülkeler, temsil ettiği âlemler bakımından iredelenecektir.

1. Dünya Mülkü: Horasan, Belh, Herat, Merv

Horasan ismi kuzeydoğu İran'da yer alan geniş bir coğrafyaya verilmiştir. Günümüzde Horasan toprakları üçe ayrılmış; Merv, Nesâ ve Serahs bölgesi Türkmenistan'da Belh ve Herat bölgesi Afganistan sınırlarındadır. Horasan'ın kalan kısmı ise halen İran sınırları içindedir. Horasan, coğrafi konumu itibarıyla çeşitli devletlerin hakimiyeti altına girmiş ve birçok etnik grubun yaşayıp çeşitli dillerin konuşulduğu bir bölge olmuştur. Merv, Belh ve Herat İslam kültür ve medeniyet tarihi ve dini ilimler açısından çok önemli bir konuma sahiptir. Horasan'da Kuran ilimleri, hadis, tefsir, fıkıh, felsefe, tasavvuf, tıp ve coğrafya ilimlerinde ayrıca Arap dili ve edebiyatı bakımından önemli âlim, şair ve edipler yetişmiştir. Mevlânâ'nın yaşadığı yıllarda Belh'te Hârizmşâhlar hâkimdir. Birçok devletin yönetimi altına giren Herat ise, Timurlular döneminde kültür ve sanat tarihi açısından parlak zamanlarını yaşamış ve bütün İslam sanat merkezlerinde tesirini hissettiren bir ekol hâline gelmiştir.⁴

Mesnevî'de seyr ü sülûk yolculuğu ve Hakk'a vasıl olma süreciyle ilgili İbrahim b. Edhem'in tahtından vazgeçmesi hikâye edilir. İbrahim b. Edhem gece sarayda iken damdan şiddetli ayak sesleri, gürültü ve patırtı işitir. Sesin geldiği tarafa yönelerek gürültünün sebebini sorar. Onlar talep için gece dolaştıklarını ve sarayda develeri aradıklarını bildirince İbrahim b. Edhem "Damda devenin ne işi var? Damda kim deve aramış siz ararsınız?" diye cevap verir. Pdişahın bu sorusu karşısında "Damda deve aranmazsa eğer sen saltanat tahtında nasıl Allah'a kavuşmayı umuyorsun?" diyerek İbrahim

⁴ Osman Çetin, "Horasan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/234-239; Tahsin Yazıcı, "Belh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/411; Osman Gazi Özgüdenli, "Merv", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/221, 223; Recep Uslu, "Herat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/216.

b. Edhem'in hâlini damda deve aramaya benzetirler.⁵ Padişah, bu hadise karşısında saltanatı bırakarak Belh'ten ayrılır ve riyazet hayatını tercih eder. Mevlânâ, bu tercihi nedeniyle İbrahim b. Edhem'i kendi gözünden ve halkın gözünden uzaklaşıp dünyada destanlaşan Anka kuşuna benzetir.⁶ İbrahim b. Edhem dünyayı temsil eden Belh'i ve Horasan'ı terk etmiş manevi âlemi temsil eden Kâf dağına mensup olmuştur.

Türk beyi ile meclisinde gazel okuyan mutrib arasında geçen hikâyede mutrib ezgiyle perdelediği elest sırlarını söyler ve her sözü "bilmiyorum", "değilim" diyerek bitirir. Mutribin ısrarla "ben bilmem" redifli gazeli söylemesi üzerine Türk beyi "A ikiyüzlü ben 'Neredensin?' diyorum, sen 'Ne Herat'tanım ne Belh'ten' diyorsun. Ne Bağdat'tanım ne Musul'dan ne Taraz'dan, 'değilim, değilim' diye yolu uzatıp duruyorsun."⁷ diyerek öfkelenir. A. A. Konuk'a göre hikâyenin baş kahramanlarından mutrib, insân-ı kâmilî, Türk beyi ise dünya mal ve mülkünün muhabbetiyle sarhoş olan ehl-i dünyayı temsil etmektedir. İnsân-ı kâmil, nefy/olumsuzlama yoluyla âlemin ve âlemdeki çokluğun hakikatte bir vehimden ibaret ve yok olduğunu bildirir.⁸ Dolayısıyla hikâyede yer alan Herat, Belh, Bağdat, Musul ve Taraz/Tiraz gibi şehirler belirli bir şehri değil genel manada sınırlı-fiziki âlemin sembolleridir. Mutrib/insân-ı kâmilî beden bakımından şahadet âleminde bulunsa bile ehl-i dünyadan olmadığı için taraf ve cihetten azade olan manevi âleme mensuptur.

Dünya masalının peşinde olan Türk ile aldatıcı dünya gibi olan terzi hikâyesinin ardından verilen örnekte insanın dünyaya tamahkârlığı anlatılır. Dükkânına doğru giderken yolun kadınlar tarafından kesildiğini gören bir adam kadınların çokluğundan şikâyetlenir. Dünya nimetlerine duyulan şehvetler ve kadınlar dünyanın "yol"da olması gereken insana anlattığı gülünç fıkralar gibidir. Yeryüzünde nimetler ve nimete duyulan şehvetlerin bolluğuna rağmen ehl-i dünya darlıktan dem vurur. Bolluk ve darlık mefhum-

⁵ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, çev. Derya Örs-Hicabi Kurlangıç (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015), 4/505, b. 826-831.

⁶ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 4/505, b. 834.

⁷ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 6/800, b. 716-717.

⁸ Ahmed Avni Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, haz. Dilâver Güner – Mustafa Tahrallı (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2005), 11/252.

larının izafiliğine işâret eden Mevlânâ'ya göre zahirde tatlı gelen dünya nimetlerinin nihayetinde acılık vardır. Fakat insanın bu acılığa rağbeti fazladır.⁹ Dünya nimetlerinin ardındaki kahır idrak etmesi için Mevlânâ, okuyucuyu ikaz eder:

“Sen bu acı imtihanı bir rahmet bil; Belh ve Merv saltanatını bir azap say.

O İbrahim, ölmekten kaçmadı da[baki] kaldı; bu İbrahim, şeref-ten kaçmadı da [muradına] erdi.

Hayret, [ateş] onu yakmaz da bunu yakar; istek yolunda tersine [çakılmış] nallar vardır.”¹⁰

Belh ve Merv mülklerine malik olup padişahlıkla meşgul olmak Allah tarafından gelen bir azaptır. İnsanın afet ve mihnetle imtihan edilmesi Hakk'ın rahmetindendir.¹¹ Belh ve Merv saltanatı insanın tamah ettiği bütün dünya mülkünü temsil etmekte ve pasajda dünya mülkünün sultanlığı yerilmektedir.¹²

2. Merv-Rey Karşıtlığı

Rey şehri İran sınırları içindedir ve Tahran'ın 7-8 km. güney-güneydoğusunda kurulmuştur. Orta Asya ve Anadolu arasında bağlantı sağlayan ipek yolu üstünde, birçok güzergâh için kesişim noktasıdır. IX. yüzyılın ikinci yarısından sonra Abbasî hilafetinin zayıflaması sonucu Rey, yerel hükümdârların rekâbet ettiği bir bölge haline geldi. Gazneli Mahmud döneminde Gazneliler'in Rey, Dandanakan savaşından sonra Selçuklular'ın hakimiyeti altına girdi. Tuğrul Bey döneminde başkent yapıldı. Selçuklulardan sonra Hârizmşahlar tarafından ele geçirildi ve taht mücadeleleri sonucu çok defa el değiştirdi. Mezhep çatışmaları, felsefe aleyhtarlığı nede- niyle çıkan karışıklıklar şehre çok zarar verse de Rey, Râzî künyesiy-

⁹ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 6/836, b. 1728-1736.

¹⁰ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 6/837, b. 1737-1739.

¹¹ Özlem Güngör, *İsmâil Rûsûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif)* (VI. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük), (Niğde: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 990.

¹² Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, 11/560.

le zikredilen birçok âlim yetiştirmiştir.¹³

Mesnevî-i Şerif’te bir bakkalın konuşkan ve insanı çok iyi taklit eden papağını, dükkânda gülyâğı şişelerini döker. Bunun üzerine bakkal papağanın başına vurur. Günlerce konuşmayan papağanın tüyleri dökülür ve kel olur. Dükkânın önünden bir Cavlakî geçmesi üzerine papağan dile gelir ve “Nasıl oldu da kel oldun, keller arasına katıldın? Yoksa sen de mi şişeden yağ döktün?” diye sorar. Hırka sahibi dervîşi kendisi gibi zanneden papağanın bu kıyasını halk gülünç bulur.¹⁴ Mevlânâ bu hikâyeyi naklettikten sonra zahirde birbirine benzeyen iki insanı ele alır. Münâfıklar halk için Müslümanların arasında dolaşırlar ve zahirde münafık ve mümin birbirine benzer. Mümin ve münafık belki birlikte ibadet ederler. Fakat işin sonunda mümin için kazanç münafık için mat olma vardır. Mümin ve münafık “Her ikisi de bir oyunun başında, her ikisi de birlikte, ama biri Mervli biri Reyli.”¹⁵

Mervli ile Reyli arasındaki fark Hz. Musa’nın asası ile büyücülerin asası arasındaki fark gibidir.¹⁶ Birinin Mervli ve diğersinin de Reyli olması hasebiyle hemşehri değildirler ve birisi Allah’ın Hâdî isminin diğeri ise Mudill isminin mazharıdır. Bu nedenle hakikatleri zıttır.¹⁷ Merv ve Rey burada iki zıtlığı ifade etmek için kullanılır. Merv’e mensup münafık ve Rey’e mensup mümin zahirde beraber olsalar bile manada Merv ve Rey kadar birbirlerine uzak, acı ve tatlı deniz kadar birbirlerinden ayırırlar.

Merv ve Rey şehirlerinin temsili kullanımı Hz. Cebraîl’in Hz. Peygamber’e gerçek suretiyle görünmesi hadisesinin anlatıldığı pasajın devamında da yer almaktadır. Manevî hal ve mertebelerin ve hadiselerin ardındaki hikmetlerin ârifler tarafından idrak edilip “bigâne” olanlar tarafından ise anlaşılamayacağını belirttikten sonra Mevlânâ, bu bahsi kapatıp sünnete ittiba ile mana âlemin yolcularının bu dünyada nasıl davranması gerektiğini açıklamaya geçer.

¹³ Osman Gazi Özgüdenli, “Rey”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 35/40-41.

¹⁴ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma’nevî*, 1/41-42, b. 247-261.

¹⁵ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma’nevî*, 1/43, b. 288.

¹⁶ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma’nevî*, 1/42, b. 278.

¹⁷ Ahmed Avni Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, haz. Dilâver Gürer – Mustafa Tahrallı (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2005), 1/167.

Marifet ehli bu dünyanın yabancısıdır ve ehl-i dünya âriflerin sözü-nü anlamaya muktedir değildir. Bu durumda marifet ehlinin yapacağı şey onlarla hoş geçinmektir:

“Dostum, bir yabancı olarak evlerinde konaklarken onlarla ters düşme, iyi geçin.

Onların ülkesinde geçici kalan yolcu, ne isterlerse verip razı et onları.

Ey Reyli [dost], şaha ulaşıp izzet ikram görene dek Mervliyle iyi geçin.

Ey Mûsa, zamanın Firavunu karşısında “yumuşak söz” söylemek gerek.

Kızgın yağa su dökersen, kazanı da mahvedersin, ocağı da.

Yumuşak söyle, fakat doğrudan başka bir şey söyleme. Yumuşak konuşurken vesvese verme.”¹⁸

Mevlânâ şaha ulaşmak için sefere çıkmış yolcuya “Râzîyâ/Ey Reyli” diyerek hitap eder. Ankaravî'ye göre hikâyede bahsedilen Râzîler/Reyliler'den murad ehlu'l-lâh, Mervezî/Mervliler'den murad ehl-i dünyadır. Şah'dan kast edilen de Hakk'ın kendisidir. Allah'ın cemâline erişinciye kadar Rey şehrine mensup olan veli, Merv şehrine mensup olan ehl-i dünya ile iyi geçinip şerhlerinden emin olmalıdır.¹⁹ Görüleceği üzere hikâyede Rey şehri mana âlemini temsil eder ve Râzîler Hakk'ın velileridir. Merv şehri ise şehâdet âlemini ve dünya mülkünü temsil etmektedir. Mervezîler dünyada ebediyen kalacakmış gibi Hakk'ın emirlerinden yüz çevirip dünya mülkünün ev sahibi olarak ehl-i dünya taifesidir. Reyli ve Mervli Hz. Musa ve Fravun gibidir. Ayrıca tarihte Rey halkı ile Merv halkı da ima birbirlerine karşı zıtlık ve düşmanlık içindedirler.²⁰ Bu karşıtlık ve husûmetle Rey ve Merv temsilleri yolcu ile ev sahibinin veya marifet ehli ile dünya ehlinin hiçbir zaman dost ve benzer olamaya-

¹⁸ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 4/604, b. 3805-3810.

¹⁹ Mehmet Özdemir, *İsmâil Rûsûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif)* (IV. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük), (Yozgat: Bozok Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 1367-1368.

²⁰ Mehmet Özdemir, *İsmâil Rûsûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî*, 1367.

çağını ifade etmektedir.

3. Rahman'ın Nefesi'ni Duyuran Yemen ve Harakan

Yemen, Üveys el-Karanî'nin Hz. Peygamber'i zâhirde görmediği hâlde ona büyük muhabbet beslemesinden ve Hz. Peygamber'in de kendisinden haberdar olmasından dolayı tasavvuf tarihinde zikredilir. Hz. Peygamber Üveys el-Karanî'nin Medîne'ye geleceğini bildirmiş ve "Rahmânın nefesini Yemen'den alıyorum." hadisiyle de Hz. Peygamber'in Üveys el-Karanî'yi kastettiği belirtilmiştir.²¹ Mevlânâ *Mesnevî*'de yer yer Rahman'ın Nefesi hadisine ve Yemen'e atıfta bulunur. "Ben gizli bir hazine idim, bilinmek istedim" kudsi hadisini yorumlarken söze Yemen'den başlar. "Yıkıp kaz evini, çünkü bu Yemen akiğiyle yüz binlerce ev yapılabilir."²² A. A. Konuk'a göre ev bedeni, Yemen ruhu, akik ruhun eserlerini temsil etmektedir. İnsanın hakiki varlığı izafi varlığı olan cisminin perdesi altındadır. Cisim perdesi durdukça hakikatin ortaya çıkması mümkün değildir.²³ Yemen burada Rahman'ın Nefesi'ni duyurması habesiyle hakikat yurduna ait olan ruhu temsilen kullanılır. *Mesnevî*'nin sonunda Mevlânâ tekrar Yemen'e temas eder. Malını üç oğlundan en tembel olanına verilmesini vasiyet eden bir kişinin hikâyesinin sonundaki temsilde şeytana da insân-ı kâmile de telkin edenin Allah olduğuna değinilir. Okuyucuya şeytanın ve şeytanlaşmış insanların hile ve saldırıları karşısında sabırlı olması ve insân-ı kâmilin yolunu takip etmesi tavsiye edilir. Hâmûş olan insan-ı kâmilin sırrını ve batnında gizli olanları tanımanın yolu huzurunda sabırla sükût etmektir:

"Onun huzurunda bu sevinç ve hüznün dışında bir söz kaynayıp akarsa benden...

Bilirim ki bunu Yemen'deki Süheyl gibi [aydınlık] gönlünden bana o göndermiştir.

[Bilirim ki] kalbimdeki bu söz o kutlu varlıktandır. Çünkü kalp-

²¹ Necdet Tosun, "Veysel Karanî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/74.

²² Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 4/562, b. 2534.

²³ Ahmed Avni Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, haz. Sâfi Arpaguş – Mustafa Tahrallı (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2005), 8/216.

ten kalbe yol vardır.”²⁴

Konuk'a göre Yemen tarafında görülen Süheyl yıldızı insan-ı kâmilin kalbinden sâlikin kalbine akseden feyz nuru ve batını kelâmdır. İnsan-ı kâmilin huzurunda iken sâlikin gönlünde beliren gam ve sevinçten hariç düşünce, vahdet sırrı ve ilahi aşka dair batını ve nefsi sözlerdir. Süheyl yıldızı, Yemen'den görünüp taşı akik hâline getirdiği gibi insân-ı kâmilin kalbinden sâlikin kalbine akseden feyz nuru da sâliki kemâle erdirir.²⁵ İnsan-ı kâmilin gönlündeki vahdet sırrı Yemen'de görülen Süheyl yıldızına teşbih edilmekle insan-ı kâmil de Yemen'e mensuptur. Dolayısıyla burada Yemen zamansızlık ve mekânsızlık âlemi, vahdet yurdu ve hakikat bahçesi gibi anlamlara gelmektedir.

Bayezid-i Bistâmî, Rey dolaylarında müritleriyle birlikte iken Harakan cânibinden güzel bir koku alır. Hz. Peygamber'e Yemen'den gelen koku gibi kendisine Harakan'dan gelen koku, Ebu'l-Hasan el-Harakânî²⁶'nin kokusudur. Şeyh müritlerine Harakânî'nin doğumunu, yüzünü, şekil ve tavırlarını haber verir. Ebu'l-Hasan, Bayezid-i Bistâmî'nin vefatından yıllar sonra dünyaya gelir.²⁷ Üveys de Harakanî de kendiliklerinden arınmış ve Hakk'a aittirler. Yemen de Harakan da göğe nispet edilen ve sevgilinin cânından haber veren bir hakikat yurdudur:

“Râmin'in kokusu geliyor Vîs'in canından. Üveys'ten de Allah'ın kokusu geliyor.

Üveys'ten, Karan'dan şaşırtıcı bir koku, Peygamber'i mest edip neşelendirmişti.

Üveys kendinden arındığı için, yere ait olan, göğe ait hale gelmişti.”²⁸

²⁴ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 6/947, b. 4914-4916.

²⁵ Ahmed Avni Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, haz. Dilâver Güner – Mustafa Tahrallı (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2005), 13/326.

²⁶ Ebu'l-Hasan el-Harakânî hakkında bk: Süleyman Uludağ, “Harakanî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/93-94.

²⁷ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 4/540, b. 1843.

²⁸ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 4/539, b. 1822-1824.

4. Rey Kâseleri

Mesnevî'de yer alan başka bir hikâyede Sultan Mahmut'un Ayaz'a çok kıymet göstererek otuz beyin gelirini vermesi beyler arasında kıskançlığa sebep olur. Padişah beyleri sınamak ve Ayaz'a gösterdiği teveccühün sebebini anlamalarını sağlamak için otuz beyle birlikte avlanmak için ovaya gider. O sırada uzaktan bir kervan görürler ve padişah otuz beyin her birini ayrı ayrı göndererek bilgi alamlarını ister. Beylerin her biri padişahın yanına döndüklerinde verdikleri bilgilere karşın padişahın tekrar soru sorması üzerine hayrette kalır ve cevap veremezler. Ayaz, bir emirle otuz beyin otuz makamda/mertebede idrak ettiğini padişahın hepsini tek tek sormasına mahal bırakmadan tetkik edip öğrenmektedir. Hikâyede padişahdan murat edilen dünya mülkünün padişahı olabileceği gibi manevî âlemin padişahı yani mürşid-i kâmil olması da uygundur. Bu durumda padişahın gözdesi Ayaz, kâmil bir akla sahip basiretli, âlim ve yakîn ehli bir müridi temsil etmektedir.²⁹

Hikâyede beylerden biri padişahın emriyle kervanın yükünü sormaya gider. Döndüğünde ise "Her cinsten [yük] var, ama yükün çoğu Rey kâseleri" der.³⁰ Rey'den çıkıp Yemen'e giden kervanın her cinsten yükü nedir? Ve yükün çoğunu oluşturan Rey kâseleri nedir? Kanatimizce Mevlânâ'nın hikâyede Merv yerine Rey şehrini kullanmasının sebebi Rey'in *Mesnevî*'de ekseriyetle temsil ettiği âlem bakımındandır. Rey, *Mesnevî*'deki genel kullanımı açısından hakikat bahçesini ve ruhlar âlemini temsil etmektedir. Bu kullanım dikkate alındığından kervan hakikat bahçesinden gelip Rahman'ın Nefesi'ni duyuran Yemen'e veya kalıp söylemle Hayy'dan gelen Hû'ya gitmektedir. Kervan, yükünü de Hay'dan alıp Hu'ya götürmektedir. Rey kâseleri kervanın özenle muhafaza etmesi gereken bir yükür.³¹ Ayaz'ın kâmil bir sâliki temsil ettiği göz önünde bulundurulduğun-

²⁹ Özlem Güngör, *İsmâil Rûsûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî*, 418.

³⁰ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 6/788, b. 393.

³¹ Bitkisel ve figürlü süslemelerle yapılan Rey kâseleri, seramikten yapılan değerli eşyalar arasındadır. Dönemin önemli ticaret merkezlerinden olan Rey, ipekli dokumaları ve cıvalı porselen tabakları ile dikkat çekmektedir. Özgüdenli, "Rey", 35/40. Rey'de üretilen seramikler ve özellikleri hakkında bk: Serap Savaş, *İran Selçukluları Dönemi (10-13 Yy) İsfahan, Rey, Kaşan ve Samarra'da Yapılmış Olan Seramiklerin Özellikleri ve Günümüze Uyarlanması*, (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1998).

da yakîne ulaşmış sâlikten beklenen insanın hüviyeti, nereden gelip nereye gittiği, hangi yükleri taşıması gerektiği ve asıl yükünün ne olduğu kısaca varlığı idrak etmesidir. Bu durumda insana, hakikat yurdu Rey'den yüklenen her cinsten yük insan olma hüviyetidir. Yükün çoğu olan Rey kâseleri ise bu hüviyet neticesinde insana yüklenen "tekli" ve "Allah'ı bilme" emridir. İnsan Rey'den/Hayy'dan bu bilinç ve kulluk emriyle gelir. Yolculuk süresince kendisinden beklenen kulluk bilincini muhafaza edip kâmil sufi Ayaz'ın makamına yükselmesidir. İnsan, Rey kâselerini özenle muhafaza edebilirse Yemen'e/Hu'ya her çeşit sıradan yük dışında kulluk bilinci ile döner.

5. Yüceliş Şehri Rey'in Mescidi

Mesnevî'de yer alan bir hikâyede Rey'de konuk öldüren bir mescit vardır. Söylentileri duyan bir konuk gece mescitte kalmak ister. Şehir halkı ise ona nasihat ederek mescide gitmemesi için telkinde bulunur. Daha önce yüzlercesi o mescide gittiği için ölmüş insanlar ise bunu bizzat müşahade etmişlerdir. Aşık konuk ise ölümü göze aldığını ve ölümün kuşun kafesten kurtulmasına benzediğini belirtir. İnsanlar defalarca öğüt vermelerine rağmen konuk, "Ben, "lâ" kurbanı bir âşığım. Benim canım, belâ davulunun çalındığı yerdir."³² diyerek canını Allah'a satmak ister. Konuk ve şehir halkı arasındaki uzun münazaralardan sonra yüceliş şehrini arayan yabancısı, sıdk ve doğruluk ile dar ağacında Hallac-ı Mansur gibi ip oynar.

Mesnevî'de Rey şehri hakikat âlemini temsil etmektedir. Reyliiler bu âlemin sırlarına vakıf olan marifet ehli kimselerdir. Rey halkı, Hakk'ın yolunda nicelerinin hayal ve düşte gaza edip cânını sevgiliye feda ettiğini fakat hakikatte bu zorlu yolculuğu tamamlamayı dıklarını belirtirler. Konuk ise mescide girip canını vermekte ısrarcıdır. Hikâyenin sonunda Mevlânâ konuğun sabır ve doğruluğuna değinir. Âşığın öd ve amber gibi yanmış olması daha hayırlıdır. Hayvani ruh da ateşe mensuptur. Sönmek ateşin özelliğidir. Hay-

³² Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 3/447, b. 4090.

vani ruh odun gibi yanar ve söner. Sonunda her şey aslına döner.³³ Gamı aşk ile kucaklayan sevince kavuşur. Bu, Şam/Dımeşk'e Rübve dağının tepesinden bakmak gibidir.³⁴ Parçaları aşkla birleştiren Se-merkant ve Dımeşk gibi düzelleşir.³⁵ Dolayısıyla Rey, yüceliş şehri, asılların asıllarıdır. Rey şehrinin yakınındaki mescit ise insanı hakikat yurduna ulaştıracak olan seyr ü süluk ve çilehaneyi temsil etmektedir. Mescitte canını verip fenafillaha eren aslına döner ve yüceliş şehri Rey'e vasil olur.

6. Ejderha Nefsi Uyandıran Irak Güneşi ve Irak Perdesi

Mesnevî'de bir yılan avcısı şiddetli kış gününde ölü zannettiği fakat donmuş olan bir ejderhayı Bağdat sokaklarına getirir. Yılan avcısının getirdiği ejderhayı merak edenler sokakta toplanır ve bu sırada Irak güneşi ejderhaya vurur. Soğğun etkisi bedeninden gidince ejderha dirilir. Halk ejderhanın verdiği dehşetten kaçışır ve bu kargaşa esnasında izdiham meydana gelir. Mevlânâ ejderha metaforunun nefsi temsil ettiğini kendisi açıklar: "Nefsin ejderhadır, mümkün mü ölsün! O, hüzn ve imkânsızlık yüzünden kımıltısızdır."³⁶

Adeta ölü gibi duran ve yılan zannedilen nefis ejderhası Irak güneşi karşısında canlanır ve zapt edilemez. Mevlânâ "Ayrılık karında tut ejderhayı. Sakın onu Irak güneşine getirme."³⁷ diyerek nefsin Irak güneşiyle beslenmemesini nasihat eder. Irak, Arab'ın esfel-i arzıdır ve bu nedenle esfel-i sâfilin olan dünya Irak'a, dünyanın mal ve güzellikleri de Irak güneşine teşbih edilmiştir. Yılan tutucudan murat edilen ise sahte şeyhtir. Sahte şeyhin telkinleri, dünyanın güneş gibi parlak ve cezbedici güzellikleri ve şehvet sonucu nefis bir ejderhaya dönüşerek sahibini helaka götürür.³⁸ Burada parlak güneşin sahibi Irak, nefsin şehvet ve arzusunu artıran dünyayı ve içinde-

³³ Ahmed Avni Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, haz. Selçuk Eraydın – Mehmet Demirci – Mustafa Tahrallı – Sâfi Arpaguş – Necdet Tosun (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2005), 6/484.

³⁴ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 3/435, b. 3745.

³⁵ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 4/587, b. 3283.

³⁶ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 3/343, b. 1052.

³⁷ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 3/343, b. 1056.

³⁸ Ahmed Avni Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, haz. Dilâver Gürer – Mustafa Tahrallı (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2005), 3/282-284.

kileri temsil etmektedir. Ölü bir yılan gibi olan nefis, dünyanın cezbedici, parlak güzellikleri karşısında Irak güneşinde buzları çözölen ejderha gibidir.

Irak başka bir kıssada yine mümini Allah'tan uzaklaştıran bir perde ve dünya süsü olarak zikredilir. Hz. Ömer zamanında mezarlıkta çeng çalan bir ihtiyar vardır. İsrail'in suru gibi olan ezgilerini zulümden kirlenmiş duygu kulağı değil ancak ruh ve gönül duyar. Çalgıcı iyice yaşlandığı için muhtaç duruma düşer. Medine mazarlığına gider. Orada çeng çalıp ağlar ve uyuyakalır. Ansızın Hz. Ömer de uykuya dalar ve kendisine rüyasında ihtiyar mutribe beytül-maldan altın vermesi söylenir. Hz. Ömer yedi yüz dinar alıp Allah'ın seçkin kulunu bulmak için mezarlığa gider. İhtiyar mutribi görür, "bu değildir" diyerek tekrar tekrar arar. Mezarlıkta başka kimse olmadığından emin olunca "karanlığın bağrındaki aydın gönlün" ihtiyar çalgıcıya ait olduğunu anlar. Altını mutribe bırakır "harca ve yine gel" der. Bu ihsan karşısında çalgıcı hayrete düşer. Ömrünü yıllarca heba ettiğini düşünerek çengi taşla vurup parçalar. İhtiyar mutrip Irak perdesini ve makamını aramaktan sevgiliden ayrıldığını hatırlar ve çıkarmıştır:

"Ömrümü, her solukta tiz ve pes [perdelerine]üfleyerek harcadım.

Ah! Irak perdesini ve makamını anıp durmaktan, ayrılığın acı zamanı hatırımdan çıktı."³⁹

Ankaravî'ye göre Irak perdesinden Arap ve Fars diyarlarını yad eden Hicaz ve Irak makamlarına seyahat eden kimselere tariz vardır.⁴⁰ İhtiyar mutrip çengiyle meşgulken Irak perdesinin hatıraları arasına dalar. Bu süreçte Allah'tan ayrıldığı acı zaman hatırımdan çıkar. Bir başka açıdan dünya hayatının acı bir hakikati olan ölümü unuttur.⁴¹ Mutrib, pişmanlık ve hasretle meşgulken Hz. Ömer, onun idrakini istiglak âlemine yükseltir. İhtiyar mutrip, akli başında ol-

³⁹ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 1/111, b. 2291-2192.

⁴⁰ Ahmet Tanyıldız, *İsmâil Rusûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atü'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) (I. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)*, (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010), 877-878.

⁴¹ Ahmed Avni Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, haz. Selçuk Eraydın – Mustafa Tahrallı (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2005), 2/86.

duğu için ağlayıp inleyebilmektedir. Nice sırrın aynası Ömer Faruk, ihtiyardan geçmişi ve geleceği ateşe vermesini ister. Mutribin cânı uyanır, içine hayret düşer ve Allah'ın cemâline dalar.⁴² Hz. Ömer'le karşılaşmasından sonra mutribin ağlayıp inlemesi nefsin hüznü sevmesi anlamına gelir ki bu da hakiki tevbe değildir. Mutrip yine nefesine teveccüh etmektedir. Hz. Ömer'in ilahi sırların aynası olmasıyla mutrip hayret makamına yükselir ve kendinden fena olur. Ağlama ve gülme mertebelerinden geçer. İnsan-ı kâmil deryâsına gark olur.⁴³ Buradan anlaşılacağı üzere Irak perdesi oluş ve bozuluş âleminin meşguliyetleridir. Irak güneşi gibi Irak perdesi de insanın nefsini meşgul edip Allah'ı unutturan, gelip geçici dünyanın cezbedici güzellikleridir.

7. İnsân-ı Kâmilin Şehri Bağdat

Mesnevî'de rızık darlığından şikâyet eden bir kadın, kocasının Bağdat'a, halifenin yanına gitmesini ister. Bağdat halifenin sayesinde mamur ve bahar gibi bereketlidir: "Rahman'ın vekili, her şeyi var eden [Allah'ın] halifesidir. Bağdat şehri, onun sayesinde bahar gibidir."⁴⁴ Karısının ısrarı üzerine isteğini kabul eden adam, şahın huzuruna çıkmak için bir bahane gerektiğini söyler. Kadın testiyle yağmur suyunu şaha hediye olarak götürmesini ister. Adam Bağdat'ta su kıtlığı var düşüncesiyle ve Dicle nehrinin aktığından habersiz şaha testiyle su götürmeye karar verir. Bağdat'da gidip halifenin vekillerine hediyeyi verir. Halifenin vekilleri suyu görünce gülerler fakat şahın cömert ve kerem sahibi olduğu bütün saray erkânı tarafından bilinir.

Ahmet A. Konuk, cömertliğiyle ünlü halifeyi insan-ı kâmil, Bağdat şehrini de velâyet-i hassa/özel velâyet ve âlem-i ervâhın merkezi olarak yorumlar. Mevlânâ bir gazelinde Mansur'dan evvel can Bağdat'ında "Ene'l-Hak" narasını vurduğundan bahseder. Bağdat'ın zahirde hilafet merkezi olmasından başka, "bâğ-ı dâd" terkibi de âlemin kutbunun ihsan ve hediye bağı anlamına gelir.⁴⁵ Halife, bedevînin getirdiği suyu kabul eder ve testiye altınla doldurup kendisi

⁴² Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 1/11, b. 2199-2212.

⁴³ Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, 2/92-93.

⁴⁴ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 1/129, b. 2685.

⁴⁵ Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, 2/221.

için daha kolay ve yakın olmasından dolayı evine Dicle üzerinden dönmesini ister. Adam nehri görünce şaşırıp utanır.⁴⁶ Arab'ın götürdüğü su zahiri ilimleri, halifenin kendisine verdiği ihsanlar ise manevi ilimleri temsil etmektedir. Arap insân-ı kâmilin yanına maddi âlemin mertebelerinden gelmiştir. Fakat zahiri ilimlere sahip olmaktan dolayı mağrur değildir. Bu nedenle evine yani kendi hakikatine insân-ı kâmilin Dicle gibi olan ilminden nasiplenerek marifet yolundan gider.⁴⁷ Mevlânâ, hikâyede şahın özelliklerine değinir. Havuz gibi olan şah birçok kanaldan tertemiz ve tatlı su dağıtır. Bu havuz gibi, Dicle gibi toprağı besleyen şah "bî-vatan"dır: "O yurtsuz şahlar şahı canın lütfu, nasıl da bütün bedene etki ediyor."⁴⁸ Dolayısıyla Bağdat, insân-ı kâmilin canının ve ruhunun vatanı olan mekânsızlık âlemini, âlem-i ervahı veya hakikat bahçesini temsil etmektedir.

Mevlânâ, Bağdat şehrini "Onu aşağıların en aşağısına çevirdik. Ancak inananlar ve iyi işler yapanlar başkadır; onlara kesintisiz ecir vardır."⁴⁹ ayetlerinin tefsirinde de benzer şekilde kullanır. Mevlânâ gençliğinde güzel ahlak sahibi olanların tabibi Hakk'ın nuru olursa ihtiyarlıklarında aciziyet ve üzüntüden uzak olacaklarını bildirir. Şükredip vefalı olanların devlet ve ikbali daima onlarla beraberdir. Allah varlığı yokluk hazinesinden yaratmıştır ve insan bu yoklukta anlayış, tat, huzur ve iyilik aramaktadır.⁵⁰ Mevlânâ bu bahsin devamında sırrı gizlemeyi tercih ederek şöyle söyler:

"Bu sırrı açmaya izin yok, yoksa Abhaz'ı Bağdat'a çeviririm."⁵¹

Türkistan'da bir eyalet olan Abhaz'ın halkı Mecûsî'dir. Abhaz şehrinden dünya, Bağdat şehrinden de âlem-i ervah murat edilmektedir. Beyitte insân-ı kâmilin hakikati bütünıyla göstermeye izni olsaydı varlığın yokluktan nasıl meydana geldiğini tafsilatıyla anlatıp Abhaz şehri gibi olan dünyayı Bağdat gibi olan ervah âlemine dönüştüreceği söylenmektedir. Ehl-i dünya Abhaz halkı gibi Al-

⁴⁶ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 1/135, b. 2855-2857.

⁴⁷ Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, 2/266-268.

⁴⁸ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 1/134, b. 2825.

⁴⁹ et-Tîn, 95/5-6.

⁵⁰ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 5/647-649, b. 973-1021.

⁵¹ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 5/649, b.1022

lah'ın gayrisına tapmaktadır fakat gözlerindeki perdenin kaldırılmasına izin yoktur.⁵² Burada Abhaz şehrinin tarihi gerçekliğinden hareketle Bağdat şehri ile arasında karşıtlık kurulmaktadır. Dünya ve içindekilere tapan ehl-i dünya da Mecûsî'lere benzetilmektedir. İnsân-ı kâmil, âlem-i ervahı temsil eden Bağdat şehrine mensuptur. İnsân-ı kâmil, vakıf olduğu sırları muhafaza ile mesul olmakla birlikte halkı Hakk'a davet eder. Fakat bu davet karşısında halk evliyaya düşmanlık ve yabancılık besler. Bunun sebebi nefisleri tarafından ele geçirilmiş olmalarıdır. "Baykuşun yuvası ancak viranede olur. Bağdat'ın, Tabes'in güzelliklerini duymaz bile."⁵³

Tabes, Horasan taraflarında bir şehrin adıdır. Baykuş, maddi-cismani mertebedeki insanı temsil etmektedir. Baykuş, harap ve virane mahallerde dolaştığı gibi manevi âlemden bir koku almamış kimselerin mahali de bu dünyadır. Ehl-i dünya, âlem-i ervahı temsil eden Bağdat ve Tabes'in güzelliklerini iştikten zevk almazlar.⁵⁴ Bu nedenle Bağdat'ın ve Tabes'in güzelliklerinden yani mana âleminin zevk ve huzurundan habersizdirler. Bir inek veya eşek Bağdat'ın bütün sokaklarını dolaşıp hiçbir güzelliğine vakıf olmaz. Onun görebildiği yalnızca bir karpuz veya ottur.⁵⁵

8. İki Vech ile Buhâra

8.1. Taklit Yurdu

Çok eski bir yerleşim yeri olan Buhara, bugün Özbekistan sınırları içinde yer almaktadır. Türk akınları, Moğol saldırıları ve İslam fetih hareketleri dolayısıyla birçok kez el değiştirmiştir. Sâ mânîler döneminde devletin merkezi olmuş ve Sâ mânî hükümdarlarının âlim ve şairleri himaye etmesiyle ilim ve kültür merkezi hâline gelmiştir. Ünlü hadis âlimi İmam Buhârî ve Sâ mânîlerin döneminde kurulan saray kütüphanesinden istifade eden İbn Sina Buhâra'nın meşhur âlimlerdendirler. Nakşibendiyye tarikatını kuran Bahaeddin Nakşibendî de Buhâralı sufilerdendir.⁵⁶

⁵² Ahmed Avni Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, haz. Mehmet Demirci – Süleyman Gökbulut – Mustafa Tahrallı (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2005), 9/346-347.

⁵³ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 5/654, b.1153.

⁵⁴ Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, 9/387.

⁵⁵ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 4/557, b. 2371-2373.

⁵⁶ Ramazan Şeşen, "Buhara", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/363-367. UNESCO kültürel miras listesinde yer alan Buhâra'nın

Mevlânâ, Hz. Mûsâ'nın Firavun'a sihirbazlar getirmesi için mühlet vermesini anlatan hikâyede bir beyitle Buhâra'ya değinir. İnsan aklının tökezlemesine ve yetersizliğine karşın külli aklın muhkemliğine dikkat çeken Mevlânâ, sûfiye aklı satıp "hayret"i almasını ve Buhâra'ya değil zillet ve alçalmaya gitmesini tavsiye eder.⁵⁷ Buhâra medreseleriyle, yetiştirdiği âlim ve fâzıl kimselerle ünlüdür. Zâhiri Buhâra, zâhiri ilimlerin ve cüz'i aklın gidebildiği mertebededir. Mevlânâ, kişinin zayıf aklı ve zahiri hünerleri satmasını ister. Zahiri ilim ve hünerlerdeki yetkinlik kişinin nefsinin tekâmülü için yeterli değildir. Buhâra medreseleri, kişiyi Mevlânâ'nın arzu ettiği kemâle ulaştıramaz.

Zahiri ilimlerde yetkinleşen âlimleri taklitçi olarak telakki eden Mevlânâ mukallit sufilere de değinir. Şeyhin huzurunda şeyhi ağlayınca kendisi de ağlayan müridin hikâyesinde mukallit sufi, şeygi gibi ağlamakla kemâle ulaştığı iddiasındadır. Taklitçinin durumu gülünç bir şey anlatıldığında önce taklitle sonra anladığı için iki kez gülen sağırın durumu gibidir. Camdaki parıltı, camın kendisinden değil aydandır. Mukallit ince konulara eğilim gösterse bile bu çabası onu hakikatten daha da uzaklaştırır.⁵⁸ Bunun üzerine Mevlânâ okuyucuya Buhara'dan dönmesini tavsiye eder: "A taklitçi, Buhara'dan dön, horluğa hakirliğe yürü de aslan gibi bir adam ol."⁵⁹ Mevlânâ'nın yaşadığın dönemde zahiri ilimlerin tahsil edildiği bir merkez olması bakımından Buhâra, söz konusu beyitlerde suretten öteye geçememenin, taklidin ve zahiri ilimlerin sembolü olarak kullanılır. Zahiri ilimlerdeki yetkinlik, kibir ve gurur sermayesidir. Sâlikin zillet ve horluk tarafına gidip manevi fakr ve ilimleri elde ederek mana âleminde bir arslan olması gerekir.⁶⁰ Mana âleminde arslan olan bir başka Buhâra görür: "Böylece kendi içinde, safları yaran [yiğitlerin] meclislerinde "Bir şey anlamazlar'a döndüğü bir

dini ve kültürel yapısı hakkında bir inceleme için bk.: Hammet Arslan, "Buhara: Türkistan'da Çok Kültürlü Bir Kent." *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 48 (Aralık 2018), 29-41.

⁵⁷ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 3/346, b.1144.

⁵⁸ Mevlânâ'ya göre taklidi iman hakkında bk.: Nuran Döner, "Mevlânâ'da Taklit: Nedenleri ve Taklitten Kurtuluş Yolları." *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5/69 (Ağustos 2018), 253-268.

⁵⁹ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 5/660, b.1291.

⁶⁰ Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, 9/432.

başka Buhâra gör.”⁶¹

8.2. Sevgilinin Vatanı, Bir Başka Buhâra

Buhara birçok talebenin şehir dışından gelip ilim tahsil ettiği bir merkez olması bakımında *Mesnevî-i Ma'nevî*'de zahiri ilimlerin ve suretin sembolüdür. Mevlânâ, görünen Buhâra'nın ötesinde bir başka Buhâra arzu eder ki o, kişinin zahiri ilimlerde yetkinleşmesini sağlayan Buhâra medreseleri değil ilahî maarifler neticesinde hayret makamını veren horluk ve zillet medresesidir. Mevlânâ aşağıda görünenin ötesindeki başka bir Buhâra'ya işaret ederek bir anlamda “zahiri Buhâra'dan dön ve hakiki Buhâra'ya gel!” demektedir. *Mesnevî*'de Sadr-ı Cihan'ın veziri töhmet altında kalıp Buhâra'dan uzaklaşır. Kâh Horasan'da ve gâh dağda ve ovalarda dolaşır. Fakat aşk yüzünden tekrar Buhâra'ya dönmek ister. Vezirin dostları ise Buhâra'nın onun için tehlikeli olduğunu söyleyerek korkutmak ve geri dönmesini engellemek isterler. Aşık, öğüt verenlere karşı pervasızdır. Buhâra'ya doğru yola koyulur.⁶² Âşık, Sadr-ı Cihanın huzuruna erişip vereceği her mihnete katlanmaya ve canını feda etmeye hazırdır. Çünkü “Aşk şahının öfkesi ruhuna yerleşmiş, onu memurluğa ve yüz karalığına bağlamıştır.”⁶³ Bu beyitte aşk şahı Hakk'ın zâtı, şahın öfkesi Hakk'ın celâli, yüz karalığı ise zulmettir. Gizli müvekkeller yani melek ve şeytan kişiye hayır ve şerri telkinde bulunur. Kişinin batını hakikati, onu istidadının gereği olan yola sevk eder.⁶⁴ Vezirin istidat ve ihtiyarı sevgiliden tarafadır. Âşık, Buhâra'nın ilim ve faziletlerine değil sevgilinin yüzüne ve güzelliğine taliptir. Konuk'a göre bu hâl zahiri ilim mertebesinde geçip müşahade ve yakîn mertebesidir.⁶⁵ Âşık için canandan can korkusuyla kaçan, utanç elbiseli ve uyuşuk bir kimsedir. Âşık, aydınlık içinde aydınlık olan mumun etrafında bir pervane olur ve sevgiliye kavuşur.

Buhâra, ilim ve fazl anlamına gelen buhârdan müştaktır. Buhâra şehrinde çok âlim ve fâzilet sahibi yetiştiği için bu isimle isimlendi-

⁶¹ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 5/660, b.1292.

⁶² Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 3/433-441, b.3678-3684.

⁶³ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 3/438, b.3814.

⁶⁴ Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, 6/374-375.

⁶⁵ Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, 6/384.

rılmıştır.⁶⁶ Mevlânâ bu hikâyede zaman zaman Buhâra'nın özelliklerine değinir. Buhâra, bilgi kaynağıdır ve her kim bilgi ve görüş güneşinin sahibi ise Buhâralıdır. Yalnızca tevazu sahiplerini kabul eden Buhâra, şeyhin huzuru ve gönül evidir. Sevgilinin yurdu, âşık için vatan sevgisidir.⁶⁷ Bu hikâyede Buhâra, ledüni ilimleri ve Rab-bani maarifleri temsil etmektedir. Buhârâ'nın şâhı Sadr-ı Cihan, insân-ı kâmilidir. Buhâra'ya geri dönen vezir temizlik ve dürüstlük sahibi mürididir. İnsân-ı kâmilin gönlüne kibirle değil tevazu ve zilletle yol bulunur. İlm-i ledün ve bâtinî âlemin sultanının şehri, âşıkların yanında vatan muhabbetidir.⁶⁸

9. Şekere Benzeyen Semerkant

Özbekistan'ın orta kısmında tarihi bir şehir olan Semerkant akarsuları, zengin bitki örtüsü ve mutedil havasının temizliğiyle seyyahlar tarafından cennete benzetilir.⁶⁹ *Mesnevî*'nin birinci cildinde verilen ilk hikâyede padişah hasta bir cariyeye âşık olur ve onun iyileştirmek için çareler arar. Tabipler cariyenin iyileştirmede çaresiz kalırlar. Padişah yüzünü Hakk'a dönüp dua eder ve rüyasında bir veliyi görür. Padişah kendisine rüyada gösterilen veliyle buluşup cariyeyi tedavi etmesini ister. Veli, cariyeye ile yalnız kalıp elini onun nabzına koyar ve şehir şehir, ev ev sorar. “Şekere benzeyen Semerkant'ı soruncaya dek nabzı, zararsız, kendi hali üzere atmaktaydı. Nabzı atmaya, yüzü kızarıp sararmaya başladı; çünkü o Semerkantlı bir kuyumcudan ayrılmıştı.”⁷⁰ Padişah ruhu, cariyeye nefse tâbi olmuş akl-ı cüz'îyi, kuyumcu ise hevâ-yı beşeriyet/nefsi temsil eder. Cariyeyi tedavi edemeyen tabipler, sahte şeyhler anlamına gelmektedir. Ruh, cüz'î akla âşıktır.⁷¹ Cüz'î aklın tâbi olduğu nefsin şehri olan Semerkant ise insanın vücudunu ve enaniyeti temsil etmektedir. Çeşit çeşit cismanî zevkleri, akla yaldızlayarak gösteren kuyumcu,

⁶⁶ Mütercim Âsım Efendi, *Burhân-ı Katı*, haz. Mürsel Öztürk – Derya Örs (İstanbul: TDK Yayınları, 2009), 96.

⁶⁷ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 3/437, b.3783-3799.

⁶⁸ Ahmed Avni Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, haz. Selçuk Eraydın – Mehmet Demirci – Mustafa Tahrallı – Sâfi Arpaguş – Necdet Tosun (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2005), 6/368, 371.

⁶⁹ Osman Aydın, “Semerkant”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/484.

⁷⁰ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 1/38, b.167-168.

⁷¹ Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, 1/96.

bu şehirde ikâmet etmektedir.⁷² Nefsin verdiği lezzet dolayısıyla cüz'î aklın nabzı, Semerkant tarafına atmaktadır. Dolayısıyla Semerkant; nefsi barındırması ve insana geçici zevkleri vermesi bakımından şekere benzemektedir ancak hakiki zevkin temsili olan şeker kaynağı değildir.

Mesnevî'nin altıncı cildinde yer alan Tirmiz padişahı Seyyid ve maskarası Delkak hikâyesinde padişah önemli bir işi için Semerkant'a birini göndermek istediğini ve bu kişiye çeşitli hediyeler vereceğini ilan ettirir. Tellalların çağrısını duyan Delkak acele ve telaşlı bir şekilde padişahın huzuruna koşar. Delkak'ın bu endişeli hâlin-den dolayı Harezmsâhlar nedeniyle zaten keder içindeki padişah, ülkede bir felaketin meydana geldiği şeklinde zanna kapılır. Padişah hâlini sorunca Delkak, Semerkant'a gidecek bir adam aradığını duydum "İşte bu yüzden, 'benim buna gücüm yok' demek için sana koştum geldim."⁷³ der. Padişah, şehre yüzlerce ıztırap düşürdün, davul sancak sahibi ham kişiler gibi bu kadar otluğu ateşe verdin ham sakallı diyerek Delkak'a cevap verir. Hikâyede yer alan hamlar sahte şeyhleri, davul sahte şeyhin başına topladığı ahmakları temsil etmektedir. Bayrak, yalancılardan kâmil kimseleri taklit etmesi demektir. Delkak'ın hâli, irşadın hakikatinden habersiz mürşitlik iddiasında bulunan yalancı kimselerin haline benzer. Fena makamında olduğunu iddia edip kemâl davasında bulunan sahte şeyhler ilahi bir bela başlarına geldiğinde içlerinde sakladıkları beşerî sıfatları âşikâr ederler.⁷⁴ Buradan hareketle Semerkant, insanın seyr ü süluk sürecini yaşadığı, musibet ve imtihanlara düşer olduğu şehâdet âlemini temsil etmektedir.

10. Şeker Kaynağı Mısır

Can kurbağası ve beden faresinin arkadaşlık yaptığı pasajda Mevlânâ; gönül, düşünce, hayal ve varlık mertebelerine değinir. Mısır azizinin yedi semiz öküzün yedi zayıf öküzü ve yedi yeşil başağın yedi kuru başağı yediği rüyasını insanın tekâmülü bakım-

⁷² Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, 1/137; Ahmet Tanyıldız, *İsmâîl Rusûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî*, 303.

⁷³ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 6/865, b.2543

⁷⁴ Ahmed Avni Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, haz. Dilâver Gürer – Mustafa Tahrallı (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2005), 12/204, 212.

mından yorumlar. Gönün, hayal ve vehim zindanından çıkıp ayın ışıklarıyla parlatılması gerekir. Sâlik konumunda insan-ı kâmile seslenerek ruhun zindandan kurtarılmasını niyaz eder: "Ey sözüne sadık olan Mısır azizi! Mazlum Yusuf senin zindanındadır... Ey aziz, kıtlık onun Mısır'ında/şehrinde başlıyor; aman ha, bunu reva görme a padişahım."⁷⁵ Mısır'dan murat edilen şehadet âlemdir. Aziz, insan-ı kâmilî temsil eder. Nefsin yedi kötü sıfatları ruhun yedi fazileti yediğinde Ruh Yusuf'unun Mısır'ında ilahi feyzler kıtlığı meydana gelir.⁷⁶ Bu pasajda Mısır, suretler âlemine benzetilir. Şehadet âleminde Ruh Yusuf'unun zindan kurtulması insan-ı kâmilin terbiye ve gözetimi dolayısıyladır. Bu durum sâlikin kalbini temsil eden Basra ve riyazet için bineği olan nefsini temsil eden Musul harap olmadan önce, insan-ı kâmilin sâlike himmet etmesidir.⁷⁷ Bu nedenle Mısır/şehadet âlemi, cîfe-i dünya anlamından öte insanın hakikate ulaşmasında bir vesile yeridir. Mısır aynı zamanda insanın bedenini temsil etmektedir. İnsanın nefsinin bağlarından kurtulup ilahi feyzlere gark olması insan-ı kâmilin tasarrufu dolayısıyladır. Can Mısır'ı, içinde yüzlerce Mısır barındırmaktadır.⁷⁸

Başka bir hikâyede bir mirasyediye rüyasında aradığı zenginliği Mısır'da bulacağı bildirilir: "Haydi, bekleme, Bağdat'tan [yola çıkıp] Mısır'a, şeker kaynağı olan yere git."⁷⁹ Adam Mısır'a vardığında şehrin bekçisi hırsız zannedip onu döver. Muradını anladığında ona hazinenin Bağdat'ta filan mahallede filan evde olduğunu rüyada gördüğünü haber verir. Adamın tarif ettiği, mirasyedinin kendi evidir. Fakat bu yakîn definesi Mısır'a gitmeden elde edilemez. Hikâyede mirasyediden, ruhunu bedava bulup nefsinin heveslerine göre harcayan kişi kast edilmektedir. Define insanın hakikatini, Mısır hakikat-i insaniyenin medfun olduğu bir şehir mesabesinde olan insan-ı kâmilî ve onun bulunduğu yeri temsil etmektedir.⁸⁰ Mirasyedinin Mısır'da bekçiden dayak yemesi nefsin tekâmülü için gerekli olan çiledir. Bağdat, insanın kendi evi ve benliğidir. Benli-

⁷⁵ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 6/873, b.2789, 2793.

⁷⁶ Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, 12/278-279.

⁷⁷ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 6/793, b.535.; Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, 11/188.

⁷⁸ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 5/766, b.4126.

⁷⁹ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 6/924, b.4244.

⁸⁰ Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, 13/114.

ğindeki defineyi bulması için yaratılan insanın, şeker kaynağı Mısır gibi olan insan-ı kâmilin gözetiminde seyr ü sülûku tamamlaması gerekir. Mısır'ın şeker kaynağı olarak telakki edilmesi insan-ı kâmilin hakiki zevk ve lezzetleri sâlikin ruhuna duyurmasındandır.

11. Hindistan Rüyası

Hindistan'a gidecek olan bir tacir, kafesteki papağanına Hindistan'dan armağan olarak ne istediğini sorar. Papağan, Hindistan'da kokulu bahçelerdeki papağanlara kendi hâlini anlatmasını ve "ulu-lar" tarafından anılmak istediğini söyler. Tacir sahrada papağanları görür ve kendi papağanından bahseder. Hindistanda'ki papağan tacirin papağanının hâlini duyunca ölür. Tacir, ülkesine dönüp durumunu anlatınca kafesteki papağan da ölür. Tacir üzüntüden feryatlar yakar ve papağanı kafesten çıkarır. Ölmüş olan papağan kanatlanıp Hindistan'a uçar. Kafesteki papağan, insanın batınında gizlidir ve tacir "Benim canım nasıl papağandan aşağı olur? Can [dediğin] böyle güzel davranışlı olmalı."⁸¹ diyerek kafesteki papağanın yolunu tutmaya karar verir. Hindistandaki "ulu-lar", enbiya ve evliyanın ruhlarıdır. Kafesteki papağan, ten kafesi içinde nefsinin sıflatlarından beslenen sâliktir. Batında gizli papağan, insan-ı kâmilin insanın gönlündeki tasarrufudur. Sahradaki papağanın ölmesi insanın ilim ve irfan gibi faziletlerini gizlemesi, kafesteki papağanın ölmesi güzel sesini gizleyerek nefsinin ölmesi ve ten kafesinden kurtulması demektir.⁸² Hindistan'ın geniş sahralarında sakın olan papağan, ten kafesinden kurtulması için tacirin papağanını irşad eder. Kafesteki papağan da "ölmeden önce ölmek" hususunda tacire nasihat eder ve Hindistan'a gider. Buradan hareketle Hindistan, zamansız ve mekânsız mana âlemi, hakikat yurdu, insan-ı kâmilin vatanı gibi anlamlara gelmektedir.

Mevlânâ, hayal, vehim, hayvani ruh ve cüz'î akıl ile baki olan ruh hakkında rüya bahsine temas eder. Can uykuda gördüğünü yirmi yıl uyanık kalsa dahi göremez. Seçkinlerin rüyaları tabiatlarının temelidir. Eşek rüyada Hindistan'ı göremez. Fil ise Hindistan'ı ısrarla arar ve nihayetinde aradığını bulur. Rüyada Hindistan'ı

⁸¹ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 1/98, b.1848.

⁸² Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, 1/467, 468, 554.

görmek için filin kudret ve canı gerekir.⁸³ Burada fil ârifi, Hindistan hakikat âlemini temsil etmektedir. Ârifler uykuda hakikat âlemini müşahade eder.⁸⁴ Âriflerin bu müşahade sonucu uyandıklarında kendilerine vecd gâlip gelir.⁸⁵ Hindistan kişinin insan-ı kâmil olma istidadıdır ki İbrahim b. Edhem'in saltanat zincirini kırması da Hindistan rüyasını görmesindendir.⁸⁶

12. Hakk'ın Perdesi Çin

Padişah üç oğluna ülkelerinde istedikleri gibi dolaşmalarını ancak bir kaleye gitmemelerini nasihat eder. Şehzadeler yolculuk esnasında Zâtü's-süver kalesinde Çin padişahının kızının resmini görürler. Bu ise huşrubâ kalesinin tesiridir. İnsan yasaklanan şeye düşkündür ki şehzadeler babalarının nasihatini ayaklar altına aldılar. Resimde gördükleri eşsiz güzeli bulmak için Çin ülkesinin yolunu tutarlar. İbrahim b. Edhem gibi anne-babalarını ve ülkelerini unutup iradesiz kalıp sevgilinin yoluna düşerler. Ancak vuslat yolu kapalıdır.⁸⁷ Üç şehzade Hakk'a giden üç yolu temsil etmektedir. Çin, Hakk'ın örtüsü olan küllî nefis ve sıfatlar âlemidir. Ruh ve nefsin terkibi olan cisimle sülûk edenlerin yolculuklar sıfatlar âleminde. İkilik ve suret âleminde mücadele ettikçe Hakk'a yakınlık sözkonusudur fakat vuslat ve fena yolu kapalıdır.⁸⁸ Niceleri var ki Hindistan ve Herat'a gidip sadece alışveriş ve kazancı görür. Türkistan ve Çin'e gider, hile ve tuzakla meşgul olur.⁸⁹ Bu nedenle Mevlânâ okuyucuya Çin diyarında kendisini rüsva etmeyip bir akıl sahibi/insan-ı kâmil aramasını nasihat eder.⁹⁰

Sonuç

Mesnevî-i Ma'nevî sembolik anlatımıyla dikkat çeken bir eserdir. *Mesnevî*'de şehir ve ülkeler ve bizim burada değinemediğimiz bir-

⁸³ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 4/580, b.3061-3065.

⁸⁴ Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, 8/374.

⁸⁵ Hilal Yiğit, *Mehmed Murad Nakşibendî Hülâsâtü's-Şürûh (III. Ve IV. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)*, (Niğde: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 1819.

⁸⁶ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 6/915 b.3984.

⁸⁷ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 4/580, b.3079.

⁸⁸ Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, 13/31.

⁸⁹ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 4/557, b.2368-2369.

⁹⁰ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 6/920, b.4144.

çok mekân da bu temsili anlatımın parçasıdır. *Mesnevî*'de şehir ve ülkeler, tasavvufi anlam örgüleri etrafında çeşitli âlemleri temsil eder. Mevlânâ'nın mekânlara maddi ve manevi olmak üzere temelde iki yaklaşım tarzından bahsetmek mümkündür. Fakat maddî ve manevî âlem, kişinin bilinç düzeyiyle ilişkilidir. Hakikat yurdunun kalbinde bulunup hakikatten hiçbir koku alamayan baykuşlar olduğu gibi küfrün merkezinde Hakk'ı anan nice kullar vardır. Aslında şehir ve ülkelerde küfür ve iman birbirine karışmayıp aynı arktan akan su gibidir. Kişi istidat ve kabulünün gereği olan suyu içmektedir. Dolayısıyla zaman gibi mekân da izafidir ve sâlikin mertebesine göre anlam kazanır.

Mesnevî'de Horasan, Belh, Herat ve Merv gibi şehirler ekseriyetle insanı Allah'tan alıkoyan masiva olarak değerlendirilir. Irak güneşi ve Irak perdesi insanın nefsini besleyip ejderhaya dönüştüren ve Allah'ı unutturan dünyanın geçici güzellikleridir. Bununla birlikte Bağdat, insan-ı kâmilin şehri, zamansızlık ve mekânsızlık âlemidir. Maddi-cismani mertebedeki insan, Bağdat ve Tabes'in güzelliklerinden haberdar değildir. Abhaz, tarihte halkının Mecûsî olması dolayısıyla cîfe-i dünyaya, Abhaz halkı da ehl-i dünyaya teşbih edilir. Merv-Rey karşıtlığı üzerinden kurgulanan hikâyelerde Merv dünya mülkünü, Mervliler ehl-i dünyayı simgeler. Rey şehri ise hakikat yurdunu temsil eder ve sâlik, yüceliş şehri Reyin mescidinde fenafillaha erer. Hakikate ulaşmış Reylilerin yükü kulluk bilincini temsil eden *Rey kâseleridir*. Rey şehrinden kalkan kervan Rahman'ın Nefesi'ni duyuran Yemen'e doğru gider. Bayezıd-i Bestamî'nin kıssasından hareketle Harakan da Yemen gibi değerlendirilir.

Mevlânâ'nın Buhara'ya zahiri ve batını olmak üzere iki ayrı bakış açısı vardır. Zahiri ilimlerin geliştiği, medreseleri ve yetiştirdiği birçok âlimle meşhur olan Buhara, zahirde bir taklit yurdu. Bu taklit yurdu geçip gidilmesi gereken bir merhaleden ibârettir ki içinde bir başka Buhara vardır. Hakiki Buhara, ilahî maariflerin ve ledün ilminin kaynağı, sâlik hayret makamına ulaştıran horluk ve zillet medreselerinin sahibidir. Sevgilinin vatanıdır. Semerkant, insanın yolculuğu boyunca çeşitli imtihanları yaşadığı şehâdet âlemidir. Nefsi barındırması bakımından da geçici tad ve lezzetleri veren şeker gibidir. Hakiki şeker kaynağı ise Mısır'dır. İnsanın ha-

kikate ulaşması için sâlikin kalibin temsil eden Basra ve nefsinin temsil eden Musul harap olmadan önce şeker kaynağı Mısır gibi olan insan-ı kâmilin huzurunda bulunması gerekir.

Filin asli vatanı olan Hindistan, insan-ı kâmilin müşahede ettiği hakikat âlemidir. Hindistan rüyası, Hakk'ın seçkin kullarına lütfudur. Çin ise sıfatlar âlemini temsil etmektedir. Bu âlemde Hakk'a yakınlık elde edilmekle birlikte vuslat mümkün değildir. Bu nedenle Hakk'ın perdesidir.

Kaynakça

- Arslan, Hammet. "Buhara: Türkistan'da Çok Kültürlü Bir Kent." *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 48 (Aralık 2018), 29-41.
- Aydınlı, Osman. "Semerkant". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/484-486. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Ceyhan, Semih. "Mesnevî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/325-334. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Çetin, Osman. "Horasan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/234-241. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Dilçin, Cem. *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*. Ankara: TDK Yayınları, 9. Basım, 2009.
- Döner, Nuran. "Mevlânâ'da Taklit: Nedenleri ve Taklitten Kurtuluş Yolları." *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5/69 (Ağustos 2018), 253-268.
- Güngör, Özlem. *İsmâil Rûsûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atı'l-Letâyif ve Matmûratı'l-Maârif) (VI. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)*. Niğde: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Keklik, Nihat. "Mevlânâ'da Metafor Yoluyla Felsefe", *Felsefe Arkivi*, 26, (Temmuz 2013), 19-55.
- Konuk, Ahmed Avni. *Mesnevî-i Şerif Şerhi I, III, XI, XII, XIII*, haz. Dilâver Gürer – Mustafa Tahralı. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2. Basım, 2005.
- Konuk, Ahmed Avni. *Mesnevî-i Şerif Şerhi II*, haz. Selçuk Eraydın – Mustafa Tahralı. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2. Basım, 2005.
- Konuk, Ahmed Avni. *Mesnevî-i Şerif Şerhi IX*, haz. Mehmet Demirci – Süleyman Gökbulut – Mustafa Tahralı. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2. Basım, 2005.
- Konuk, Ahmed Avni. *Mesnevî-i Şerif Şerhi VI*, haz. Selçuk Eraydın – Mehmet Demirci – Mustafa Tahralı – Sâfi Arpaguş – Necdet Tosun. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2. Basım, 2005.
- Konuk, Ahmed Avni. *Mesnevî-i Şerif Şerhi VIII*, haz. Sâfi Arpaguş – Mustafa Tahralı. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2. Basım, 2005.
- Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, çev. Derya Örs-Hicabi Kırlangıç. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2015.
- Mütercim Âsım Efendi, *Burhân-ı Katı*, haz. Mürsel Öztürk – Derya Örs. İstanbul: TDK Yayınları, 2. Basım, 2009.
- Özdemir, Mehmet. *İsmâil Rûsûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atı'l-Letâyif ve Matmûratı'l-Maârif) (IV. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)*. Yozgat: Bozok Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Özgüdenli, Osman Gazi. "Merv". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/221-223. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

- Özgüdenli, Osman Gazi. "Rey". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/40-41. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Savaş, Serap. *İran Selçukluları Dönemi (10-13 Yy) İsfahan, Rey, Kaşan ve Samar-ra'da Yapılmış Olan Seramiklerin Özellikleri ve Günümüze Uyarlanması*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1998.
- Şeşen, Ramazan. "Buhara". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/363-367. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Tanyıldız, Ahmet. *İsmâîl Rusûhî-Yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) (I. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.
- Tosun, Necdet. "Veysel Karanî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/74-75. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Uludağ, Süleyman. "Harakânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/93-94. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Uslu, Recep. "Herat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/215-218. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Yazıcı, Tahsin. "Belh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/410-411. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Yiğit, Hilal. *Mehmed Murad Nakşibendî Hülâsâtü's-Ş-Şürûh (III. Ve IV. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)*. Niğde: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024.

